

શ્રાદ્ધનું મહત્વ અને શાસ્ત્રીય વિવેચન

(Shraddha - Importance and the underlying science - Gujarati)

ગ્રંથનું મનોગત

‘શ્રાદ્ધ’ કહીએ એટલે આજકાલની વિજ્ઞાનયુગમાંની યુવાન પેઢીના મનમાં ‘અશાસ્ત્રીય અને અવાસ્તવ કર્મકાંડનું આડંબર’ એવી તે સંદર્ભમાં ભૂલભરેલી છાપ ઉમટે છે. ધર્મશિક્ષણનો અભાવ, અધ્યાત્મ સમજી લેવા વિશેની અનાસ્થા, પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ, ધર્મદ્રોહી સંગઠનો દ્વારા હિંદુ ધર્મમાંની પ્રથા-પરંપરા પર સાતત્યથી થનારી દ્વેષમૂલક ટીકા ઇત્યાદિનું આ પરિણામ છે. શ્રાદ્ધ વિશે નીચે આપ્યા પ્રમાણેની વિચારસરણી પણ સમાજમાં મળી આવે છે. પૂજ્યઅર્યના, શ્રાદ્ધપક્ષ એના પર વિશ્વાસ ન રાખનારા અથવા સમાજકાર્ય જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે, એવું કહેનારાં, ‘પિતરો માટે શ્રાદ્ધવિધિ કરવા કરતાં ગોરગરીબોને અન્નદાન કરીએ અથવા એકાદ નિશાળને સહાય કરો’, એમ સૂઝાડે છે ! તે પ્રમાણે કેટલાક જણ કરે પણ છે ! એવું કરવું એટલે, ‘એકાદ રોગી પર શસ્ત્રક્રિયા કરવાને બદલે અમે ગરીબોને અન્નદાન કરીશું, શાળાને દાન આપીશું’, એવું કહેવા જેવું છે. શ્રાદ્ધમાં રહેલા મંત્રોચ્ચારમાં પિતરોને ગતિ આપવાની સૂક્ષ્મ શક્તિ સમાયેલી હોવાથી શ્રાદ્ધવિધિમાંથી પિતરોને ગતિ મળવી શક્ય થાય છે; એટલે ઉપર આપેલા વિધાનો હાસ્યાસ્પદ બને છે. ઉપર પ્રમાણેની વિચારસરણી રહેલા વ્યક્તિની આંખોમાં રહેલું અજ્ઞાન અને અંધવિશ્વાસનો પડદો દૂર કરીને તેને ‘શ્રાદ્ધ’ આ હિંદુ ધર્મમાંના પવિત્ર સંસ્કાર ભણી જોવાની સકારાત્મક અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રીય દષ્ટિ લાભે, એ હેતુથી મુખ્યપણે આ ગ્રંથનું પ્રયોજન કર્યું છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે કે, જે પ્રમાણે માતા-પિતા, તેમજ નિકટના સગાં હયાત હોય ત્યારે તેમની સેવાશુશ્રૂષા આપણે ધર્મપાલન સમજીને કરીએ છીએ, તે પ્રમાણે તેમના મૃત્યુ પછી પણ તેમના પ્રત્યે આપણું કાંઈક તો કર્તવ્ય હોય છે. તે કર્તવ્યપૂર્તિની અને તેના દ્વારા પિતરક્ષણ ફેડવાની સુસંધિ શ્રાદ્ધકર્મને લીધે મળે છે. નાનપણમાં પ્રેમથી આપણને સંભાળનારા આપણાં માતા-પિતાનો મૃત્યુ પછીનો પ્રવાસ સુખમય અને કષ્ટરહિત થાય, તેમને સદ્ગતિ મળે એ માટે શ્રાદ્ધવિધિ આવશ્યક હોય છે. શ્રાદ્ધ ન કરવાથી પિતરોની ઇચ્છા અતૃપ્ત રહી હોવાથી, તેમજ આવા વાસનાયુક્ત પિતર અનિષ્ટ શક્તિના તાબામાં જઈને તેમના ગુલામ બન્યા હોવાથી અનિષ્ટ શક્તિઓએ પિતરોનો ઉપયોગ કરીને કુટુંબીઓને ત્રાસ આપવાની શક્યતા અધિક હોય છે. શ્રાદ્ધવિધિને કારણે પિતરોની આ ત્રાસમાંથી મુક્તતા થઈને આપણું જીવન પણ સુસહ્ય બને છે. વિશિષ્ટ વાર, તિથિ અને નક્ષત્રએ શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતૃકર્મ થવા સાથે જ વિશિષ્ટ ફળપ્રાપ્તિ પણ થાય છે. આવા વિભિન્ન પાસાંઓ દ્વારા શ્રાદ્ધનું મહત્વ અને લાભ આ ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે.

તે સાથેજ નાંદી, મહાલય, ભરણી, ત્રિપંડી જેવા શ્રાદ્ધોના પ્રકાર, શ્રાદ્ધ કોણે કરવું, શ્રાદ્ધ ક્યારે અને ક્યાં કરવું, શ્રાદ્ધ માટે યોગ્ય વ્રાહ્મણ ન મળે તો શું કરવું, શ્રાદ્ધના ભોજનમાંના આવશ્યક પદાર્થ ક્યા, શ્રાદ્ધકર્તા અને શ્રાદ્ધભોક્તા માટેના

વિધિનિષેધ કયા, આના જેવા ઉપયોગી વિવેચન પણ આ ગ્રંથમાં આપ્યા છે. શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતરોને ગતિ કેવી રીતે મળે છે, કાગડો પિંડને સ્પર્શ કરવા પાછળનું શાસ્ત્ર શું છે, એના જેવા સર્વસામાન્યને સતાવનારી શંકાઓનું નિરસન પણ આ ગ્રંથમાં કર્યું છે.

આ ગ્રંથના અભ્યાસથી આપણાં મહાન ઋષિમુનિઓએ આપેલા ‘શ્રાદ્ધ’રૂપી અમૂલ્ય સંસ્કૃતિધનનો વારસો કેળવવાની સદ્બુદ્ધિ બધાને મળે, તેમજ શ્રાદ્ધવિધિ શ્રદ્ધાથી કર્તા ફાવે અને આપણાં પૂર્વજોની, તેમજ પોતાની પણ ઉન્નતિ કરી શકાય, એ શ્રી ગુરુચરણોમાં પ્રાર્થના. - સંકલક

અનુક્રમણિકા

(કેટલાક વિશિષ્ટતાપૂર્ણ સૂત્રો [મુદ્દાઓ] ‘*’ ચિહ્નથી દર્શાવ્યાં છે.)

૧. ‘શ્રાદ્ધ’ આ શબ્દ વિશેની માહિતી	૨૨
૧ અ. વ્યુત્પત્તિ અને અર્થ	૨૨
૧ આ. વ્યાખ્યા	૨૨
૧ ઇ. સમાનાર્થી શબ્દ	૨૨
૨. ‘શ્રાદ્ધ’ એટલે ‘પિતરોનું કૃતજ્ઞતાપૂર્વક સ્મરણ કરવું’, એટલું જ નહીં, જ્યારે તે એક વિધિ છે.’	૨૨
૩. શ્રાદ્ધવિધિનો ઇતિહાસ	૨૨
૪. ઇતિહાસક્રમથી રૂઢ થયેલી શ્રાદ્ધની ત્રણ અવસ્થાઓ અને સાંપ્રત કાળમાંની અવસ્થા	૨૩
૪ અ. અઞ્નૌકરણ	૨૩
૪ આ. પિંડદાન (પિંડપૂજા)	૨૩
૪ ઇ. બ્રાહ્મણભોજન	૨૩
૪ ઈ. ઉપરની ત્રણે અવસ્થાઓ એકત્રિત	૨૩
૫. શ્રાદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશો	૨૩
૬. શ્રાદ્ધનું મહત્ત્વ અને આવશ્યકતા	૨૪
૭. શ્રાદ્ધથી થનારા લાભ	૩૧
૮. શ્રાદ્ધનું પરિણામ	૩૪
૮ અ. શ્રાદ્ધ કર્યા પછી પિતરોને સદ્ગતિ મળવાની પ્રક્રિયા	૩૪
૮ આ. શ્રાદ્ધવિધિઓનું મૃતાત્માના સૂક્ષ્મ-દેહો પર થનારું પરિણામ	૩૪

૮ ઇ. મૃત્યુ પછી આત્માને પ્રાપ્ત થનારા સૂક્ષ્મ-દેહો અને શ્રાદ્ધવિધિઓનું તે દેહો પર થનારું પરિણામ	૩૫
૮ ઈ. લિંગદેહને પ્રાપ્ત થનારા સૂક્ષ્મ-દેહોમાં કાળને અનુસરીને થતા ગયેલા પરિવર્તનો અને તેનાં કારણો	૩૫
૯. શ્રાદ્ધકર્તાના સાત ગોત્રોમાંના ગતિ મળનારા એકસોએક કુળો	૩૬
૧૦. શ્રાદ્ધના દેવતાઓ	૩૭
૧૧. શ્રાદ્ધના પ્રકાર અને તેમના લાભ	૩૭
૧૧ અ. મુખ્ય અને પ્રચલિત પ્રકાર	૩૭
૧૧ આ. અન્ય પ્રકાર	૫૩
૧૨. નારાયણબલિ, નાગબલિ અને ત્રિપિંડી શ્રાદ્ધ	૫૫
૧૨ અ. નારાયણબલિ, નાગબલિ અને ત્રિપિંડી શ્રાદ્ધવિધિ સંબંધી મહત્વની સૂચનાઓ	૫૫
૧૨ આ. નારાયણબલિ	૫૬
૧૨ ઇ. નાગબલિ	૫૮
૧૨ ઈ. ત્રિપિંડી શ્રાદ્ધ	૫૮
૧૩. શ્રાદ્ધની પરિભાષા	૬૧
૧૩ અ. પિતૃલોક	૬૧
૧૩ આ. પિતર	૬૧
૧૩ ઇ. પાર્વાણ	૬૨
૧૩ ઈ. પિતૃત્રયી (પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહ)	૬૨
૧૩ ઉ. જીવત્પિતૃક	૬૨
૧૩ ઊ. જનોઈ પહેરવાના પ્રકાર - સવ્ય, અપસવ્ય અને નિવીત	૬૨
૧૩ એ. ક્ષણ આપવો	૬૩
૧૩ ઐ. પિશંગી	૬૩
૧૩ ઓ. વિકિર	૬૩
૧૩ ઔ. પ્રકિર	૬૩
૧૩ અં. ઉચ્છિષ્ટ પિંડ	૬૩
૧૩ ક. શ્રાદ્ધસંપાત	૬૪
૧૪. તર્પણ અને પિતૃતર્પણ	૬૪
૧૪ અ. તર્પણ	૬૪
૧૪ આ. પિતૃતર્પણ	૬૪
૧૫. શ્રાદ્ધ કોણે કરવું ?	૬૭

૧૫ અ. પોતે કરવું મહત્વનું	૬૭
૧૫ આ. શ્રાદ્ધપક્ષ ઇત્યાદિ પિતરોને માટે કરવામાં આવનારા વિધિ દીકરાએ કરવા આવશ્યક હોવું	૬૭
૧૫ ઇ. શ્રાદ્ધવિધિ અમુક એક વ્યક્તિ કરી શકતી નથી, એટલે કરી નહીં, એવું કોઈને પણ કહેવાની તક ન આપનારો હિંદુ ધર્મ !	૬૯
૧૫ ઈ. સ્ત્રીઓએ શ્રાદ્ધ કરવું	૭૦
૧૬. શ્રાદ્ધ ક્યારે કરવું ?	૭૦
૧૬ અ. સર્વસામાન્ય રીતે યોગ્ય તિથિ	૭૦
૧૬ આ. મૃત્યુતિથિ જ્ઞાત ન હોય તો શ્રાદ્ધવિધિ ક્યારે કરવો ?	૭૧
૧૬ ઇ. દિવસનો યોગ્ય સમય	૭૨
૧૬ ઈ. શ્રાદ્ધ કરવા માટેની વિશેષ તિથિઓ અને તે તિથિઓએ પિતૃશ્રાદ્ધ કરવાથી થનારા લાભ	૭૨
૧૬ ઉ. મુદ્દો 'શ્રાદ્ધના પ્રકાર'માંનો ઉપમુદ્દો '૧૧ અ ૩ આ. તિથિ અને શ્રાદ્ધફળો' જુઓ.	૭૭
૧૬ ઊ. શ્રાદ્ધના પ્રકાર અનુસાર શ્રાદ્ધકાળ	૭૭
૧૬ એ. શ્રાદ્ધ માટે વર્જ્ય કાળ	૮૦
૧૬ ઐ. આપત્કાળમાં શ્રાદ્ધ કરવાના સંદર્ભમાંના નિયમો	૮૧
૧૭. શ્રાદ્ધ ક્યાં કરવું ?	૮૨
૧૭ અ. શ્રાદ્ધ માટે યોગ્ય જગા (શ્રાદ્ધદેશ) અને તે પાછળનું શાસ્ત્ર	૮૨
૧૭ આ. વિશિષ્ટ ક્ષેત્રમાં શ્રાદ્ધ કરવાનું મહત્વ	૮૩
૧૭ ઇ. શ્રાદ્ધ માટે વર્જ્ય જગા	૮૪
૧૮. શ્રાદ્ધની સિદ્ધતા (તૈયારી)	૮૫
૧૮ અ. સર્વસામાન્ય સામગ્રી (શ્રાદ્ધદ્રવ્યો)	૮૫
૧૮ આ. અધિક યોગ્ય પદાર્થ (ફૂલો, ફળો અને ધાન્ય)	૯૦
૧૮ ઇ. પિંડ	૯૦
૧૮ ઈ. શ્રાદ્ધની રસોઈ માટે યોગ્ય પદાર્થ	૯૦
૧૮ ઉ. શ્રાદ્ધનો વિધિ અને રસોઈ માટે વાપરવાનાં વાસણો	૯૧
૧૮ ઊ. શ્રાદ્ધકર્મમાં વર્જ્ય રહેલી વસ્તુઓ	૯૪
૧૮ એ. શ્રાદ્ધ માટે નિમંત્રિત કરવાના બ્રાહ્મણો	૯૬
૧૮ ઐ. શ્રાદ્ધનું જમણ	૯૮